

Міністерство освіти і науки України
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

СЕВЕРИНЧУК ЛЮДМИЛА АНАТОЛІВНА

УДК 373:[37.091.32-024.7]-043.83:173.7

**ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ
КУЛЬТУРИ РОДИННИХ ВЗАЄМИН У ПОЗАУРОЧНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук,
Черкашина Тетяна Вікторівна,
комунальний навчальний заклад «Черкаський
обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників Черкаської обласної ради»,
професор кафедри педагогіки і освітнього
менеджменту

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
Тернопільська Валентина Іванівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри теорії та історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук,
Аносова Анастасія Вікторівна,
комунальний навчальний заклад Київської
обласної ради «Київський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів»,
м. Біла Церква, старший викладач кафедри
філологічних, суспільно-гуманітарних та
мистецьких дисциплін

Захист відбудеться «27» листопада 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.06 у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-А, Президія НАПН України, конференц-зала (1 поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-Г (3 поверх) та на сайті Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Автореферат розісланий «26» жовтня 2018 р.

**Учений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 29.051.06**

О. Є. Крсек

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глобальні соціально-економічні, культурні перетворення сучасності зумовлюють необхідність переосмислення ролі родини у суспільстві, оновлення родинних традицій, формування свідомого та відповідального ставлення молоді до шлюбу та батьківства, підвищення вимог щодо культури родинних комунікацій, що сприятиме зміцненню генофонду нації.

Родинні взаємини слугують основою формування уявлень особистості про соціальні норми, соціально-культурні цінності, набуття соціального досвіду й життєвої компетентності, від яких значною мірою залежить якість її подальшої самореалізації.

Головною причиною більшості родинних проблем є недостатній рівень культури взаємин, зокрема у родині, несприятливі для родинного життя індивідуально-психологічні характеристики подружжя (недостатній рівень внутрішньої культури) і, як результат, неготовність молоді до створення стабільної родини і реалізації завдань батьківства. Молодь потребує чітких ціннісно-змістових орієнтирів, які ведуть до усвідомлення норм культури родинних взаємин, родинних цінностей, шляхів вирішення чи запобігання проблем родинного життя, що актуалізує проблему підготовки молодого покоління до створення родини.

Визначальну роль у цьому відіграє самопізнавальна діяльність, завдяки якій відбувається свідоме сприйняття зовнішніх регулюючих факторів, а особистість стає активним суб'єктом свого творення як громадянина, професіонала, сім'янина. Самостворення себе як сім'янина пов'язане із самоформуванням загальних і специфічних якостей, зокрема відповідальності, поваги, самостійності, працелюбності, які є необхідною і достатньою умовою для створення та стабільного функціонування гармонійної родини. Заняття самопізнавальною діяльністю допомагає особистості краще розуміти інших членів родини, виявити у собі якості, що призводять до конфліктів у родині, спрямувати зусилля для позитивних самозмін, не намагаючись змінити інших, трансформувати власні недоліки. Свідоме, системне здійснення кожним членом родини самопізнавальної діяльності забезпечує досягнення більш високого рівня культури родинних взаємин.

Підготовка до родинного життя є особливо важливою для старшокласників – тієї соціальної категорії та вікової групи, яка, з одного боку, внаслідок її психологічних та соціальних особливостей має нагальну потребу у соціалізації, зокрема, у гармонійних стосунках у батьківській родині, а в подальшому у шлюбних стосунках, створенні родини, у самоствердженні, самореалізації, а з іншого боку, не завжди усвідомлено і цілеспрямовано здійснює ці процеси.

Правове урегулювання сімейного виховання, захисту прав дітей та батьків здійснюється на основі Конституції України, Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», Конвенції ООН про права дитини та інших. Основоположні засади формування культури взаємин у суспільстві регламентуються положеннями Закону України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, №38-39, ст. 380), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 р. № 641) тощо.

На необхідності вивчення і впровадження у педагогічну практику родинних традицій, підготовки молоді до створення родини акцентували увагу Г. Ващенко, Д. Дьюї, Дж. Локк, П. Каптерев, Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, І. Огієнко, І. Песталоцці, С. Полоцький, Ф. Прокопович, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Різні аспекти проблеми формування у підростаючого покоління позитивного ставлення до сімейних цінностей, підготовки учнівської молоді до майбутнього шлюбу і створення родини розкривають у своїх працях Т. Алексеєнко, Л. Гончар, А. Грітчина, Т. Кравченко, Г. Ковганич, В. Кириченко, Л. Канішевська, І. Кулик, І. Мачуська, В. Постовий, І. Сіданіч. Як найбільш сенситивний до формування культури родинних взаємин у психолого-педагогічній літературі розглядається ранній юнацький вік (І. Булах, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Мудрик). Практикоорієнтованої спрямованості процес формування у старшокласників культури родинних взаємин набуває у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти завдяки інтенсифікації міжособистісної взаємодії в учнівському колективі, можливості проведення спільних виховних заходів для учнів і батьків, реалізації нетрадиційних форм та методів виховання (О. Євладова, П. Кендзьор, В. Тернопільська, О. Флярковська). Підкреслюють у своїх роботах визначальну роль самопізнання і самовдосконалення у формуванні особистості, її внутрішньої культури та культури взаємин П. Блонський, П. Каптерев, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Педагогічні засади самопізнання і професійно-особистісного самовдосконалення, розвитку духовності розглянуто у працях І. Беха, О. Главацької М. Євтуха, О. Ковальова, О. Кочетова, В. Маралова, Т. Черкашиної, Г. Шевченко.

На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що проблема формування у старшокласників закладу загальної середньої освіти культури родинних взаємин має перспективи практичної реалізації в педагогічній практиці та потребує подальшого дослідження. Виникає необхідність у створенні такої моделі виховання, яка спонукає учнів до самовдосконалення, що сприяє оптимальному вирішенню питань власної життєдіяльності, шлюбу та родини. Серед широкого спектру питань, які потребують свого вирішення, є такі, що пов'язані з: виявленням чинників, які впливають на рівень культури родинних взаємин; визначенням критеріїв рівня культури взаємин у родині; обґрунтуванням заходів просвітницької та психолого-педагогічної роботи з питань шлюбу та родини, що могли б проводитися у позаурочній діяльності у старших класах закладів загальної середньої освіти; розробкою програми формування культури родинних взаємин і практичних рекомендацій педагогам стосовно підготовки учнів до створення родини. Засвоєння учнями норм культури родинних взаємин, оволодіння навичками самопізнавальної діяльності сприяють виконанню завдання, яке стоїть перед освітою: формування гармонійно розвинених, високоосвічених, національно свідомих і духовно багатих громадян України.

Вивчення результатів наукових пошуків у сучасній педагогічній теорії і практиці дало змогу виокремити низку *суперечностей* між:

- суспільним запитом у зміцненні родини як соціального інституту і нестачею відповідної якісної інформації та недостатньою розробленістю комплексних педагогічних заходів щодо розвитку культури родинних взаємин;

- потребою підростаючого покоління у підготовці до створення родини та недостатньою розробленістю змісту, форм і методів такої підготовки;

- готовністю старшокласників до формування культури родинних взаємин засобами самопізнання та недостатнім використанням самопізнавальних методик у позаурочній роботі закладу загальної середньої освіти.

Недостатня розробленість означеної проблеми, її актуальність, теоретичне і практичне значення, необхідність вирішення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідної теми лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах» (державний номер реєстрації 0114U003098). Тему дослідження затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 7 від 29.06.2017 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 28.11.2017 р.).

Мета дослідження – визначення, теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

Відповідно до мети та концептуального бачення структури дослідження визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури уточнити зміст поняття «культура родинних взаємин старшокласників» у контексті самопізнавальної діяльності.

2. Визначити критерії, показники та охарактеризувати рівні сформованості культури родинних взаємин у старшокласників закладу загальної середньої освіти.

3. Дослідити стан сформованості культури родинних взаємин у старшокласників сучасного закладу загальної середньої освіти.

4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

5. Розробити навчально-методичний супровід для забезпечення педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження – процес формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення особистісно орієнтованого, аксіологічного, системного, культурологічного, діяльнісного загальнонаукових методологічних підходів; концептуальні основи психолого-педагогічних досліджень з виховання культури спілкування (Б. Ананьєв, І. Бех, О. Леонт'єв, В. Мясищев); аналіз змісту і напрямів родинного виховання у закладах загальної середньої освіти, проблеми формування у підростаючого покоління сімейних цінностей як передумови підготовки їх до створення сім'ї, формування в учнів моральної свідомості, соціально-комунікативної культури, естетичної культури, творчості (Т. Алексеєнко, В. Алфімов, А. Аносова, Л. Гончар, А. Грітчина, Т. Кравченко, Г. Ковганич, В. Кириченко, Л. Канішевська, І. Кулик, І. Мачуська, Н. Миропольська, В. Постовий, І. Сіданіч, В. Тернопільська, В. Шахрай); дослідження морально-духовних основ родинного виховання (А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський) та традицій сімейного виховання в українській родині (І. Огієнко, М. Стельмахович); положення дослідників про духовний розвиток, сутність процесів самопізнання і самовдосконалення як складових процесу формування культури індивіда (Ш. Амонашвілі, М. Євтух, Е. Помиткін, Т. Черкашина, Г. Шевченко); дослідження щодо виховання учнів у позаурочний час (О. Євладова, П. Кендзьор, Л. Кондратова, О. Флярковська).

На різних етапах наукового пошуку використано такі методи:

- *теоретичні*: аналіз, синтез і систематизація положень філософської, психологічної та педагогічної літератури з досліджуваної проблеми для розроблення понятійно-термінологічного апарату дослідження; порівняння, узагальнення й класифікація для визначення критеріїв, показників, рівнів сформованості культури родинних взаємин старшокласників та обґрунтування педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти;

- *емпіричні*: анкетування, експрес-опитування, бесіда, метод незакінчених речень, інформування, приклад, переконування, пояснення, диспут, діалогова взаємодія, мозковий штурм, комунікативні вправи, вироблення правил, аналіз виховних життєвих ситуацій, обговорення літературних творів морально-етичного спрямування, театральні-ігрові імпровізації, рольова гра, самопостереження, самоконтроль, самоаналіз, самооцінка, порівняння, складання індивідуальної програми самовдосконалення для визначення стану сформованості у старшокласників культури родинних взаємин; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи) для перевірки ефективності педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти;

- *статистичні*: методи математичної статистики (визначення непараметричного критерію Фішера, метод t-розподілу Ст'юдента) для опрацювання отриманих результатів експериментальної роботи, засвідчення достовірності динаміки змін у рівнях сформованості у старшокласників культури родинних взаємин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що визначено та обґрунтовано теоретичні та методичні засади формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти, а саме:

уперше: здійснено теоретичний аналіз та узагальнення проблеми формування у старшокласників культури родинних взаємин; розроблено програму «Формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання» (затверджено Вченою радою комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської області», протокол № 1 від 27.01.2015 р.); визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти (забезпечення навчально-методичного супроводу формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання; удосконалення науково-методичної підготовки педагогів до формування у старшокласників культури родинних взаємин на засадах особистісно-професійного самовдосконалення; розроблення та впровадження програми заходів для батьків та інших членів родин старшокласників з підвищення батьківської компетентності та рівня культури родинних взаємин); уточнено компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний), критерії (знання про культуру родинних взаємин, емоційно позитивне ставлення до норм і цінностей культури родинних взаємин, соціонормативні вміння комунікації в родині), їх показники та рівні сформованості у старшокласників культури родинних взаємин (достатній, середній, початковий);

уточнено: сутність поняття «культура родинних взаємин старшокласників», яке розглядається як особистісне утворення, у якому інтегровані складники: знання норм і правил міжособистісної взаємодії в родині, емоційно-ціннісне ставлення до родини та батьківства, морально-духовні якості (відповідальність, самостійність, працелюбність, взаємоповага), сформовані засобами самопізнання, забезпечують у старшокласників необхідні соціонормативні уміння комунікації у родині;

набули подальшого розвитку: ідеї підготовки учнів до створення родини, положення про виховний потенціал позаурочної діяльності закладу загальної середньої освіти, уявлення педагогічної науки про значення самопізнавальної діяльності у родинному вихованні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у запровадженні у діяльність закладів загальної середньої, вищої та післядипломної освіти навчально-методичного супроводу для забезпечення педагогічних умов формування у старшокласників закладу загальної середньої освіти культури родинних взаємин (програма «Формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання», навчально-методичний посібник «Культура родинних взаємин», програма семінарських занять для педагогів, програма заходів для батьків та інших членів родин учнів з підвищення батьківської компетентності та культури родинних взаємин, методичні розробки виховних заходів для старшокласників та батьків); методики педагогічного діагностування сформованості культури родинних взаємин; методичних рекомендацій щодо підвищення в учнів культури взаємин у родині.

Матеріали і результати дисертаційної роботи можуть бути використані у професійній діяльності педагогами закладів загальної середньої освіти; в укладанні методичних матеріалів для батьків та інших членів родин учнів; для розширення змісту курсу лекцій, практичних і семінарських занять навчальних дисциплін «Педагогіка сімейного виховання», «Культура взаємин» тощо для студентів

педагогічних спеціальностей у вищих навчальних закладах; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Матеріали дисертаційного дослідження **впроваджено** у практику роботи у позаурочній діяльності: Березняківської загальноосвітньої школи I-III ступенів, Ротмістрівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Смілянської районної ради Черкаської області (довідка № 484 від 14.06.2018 р.); Білозірської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1, Білозірської загальноосвітньої школи I-II ступенів № 1, Геронимівської загальноосвітньої школи I-III ступенів, Дубіївської загальноосвітньої школи I-III ступенів, Хутірської загальноосвітньої школи I-III ступенів, Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 Черкаської районної ради Черкаської області (довідка № 921/01 від 19.06.2018 р.); Білоцерківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 21 (довідка № 56 від 22.08.2018 р.), Білоцерківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 20 Білоцерківської міської ради Київської області (довідка № 103 від 06.08.2018 р.); гімназії № 2 м. Хмельницького (довідка № 321 від 14.09.2018 р.), Хмельницького навчально-виховного об'єднання № 28 Хмельницької міської ради Хмельницької області (довідка № 01-38/278 від 16.08.2018 р.); Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 27 (довідка № 74 від 30.05.2018 р.), Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2, Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 10, Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 24, Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 32, Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів № 3, Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів № 17, Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів № 18 Черкаської міської ради Черкаської області (довідка № 440 від 12.06.2018 р.), у роботі Черкаського міського методичного кабінету установ освіти (довідка № 371 від 02.06.2018 р., довідка № 440 від 12.06.2018 р.), комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської області» (довідка № 182/01-18 від 15.06.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Діяльність навчально-практичного центру самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення педагогічних працівників у контексті реалізації ідей Концепції Нової української школи» (співавтор – Т. Черкашина) описано напрямки роботи навчально-практичного центру самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення педагогічних працівників.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні й практичні результати дослідження представлено у доповідях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародній* науково-практичній конференції «Інноваційні наукові дослідження в сфері педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2018), *всеукраїнських з міжнародною участю* – «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі (Мукачеве, 2015), «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2015); *всеукраїнських* – «Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку» (Дніпро, 2016), «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» (Дніпро, 2016), «Теоретико-методологічні засади та світоглядні орієнтири національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (Київ, 2016), «Особистість у виховному просторі зростання: від дитинства до юності» (Київ, 2017), науково-практичних Інтернет-

конференціях – «Самопізнання та особистісно-професійне самовдосконалення педагога як усвідомлена потреба сьогодення» (Черкаси, 2017), «Сучасні педагогічні практики: особистісно-професійне самовдосконалення суб'єкта педагогічної діяльності засобами самопізнання» (Черкаси, 2018), всеукраїнських Педагогічних Читаннях «Сім'я – лоно культури людства» (Київ, 2017), Київських студій гуманної педагогіки (Київ, 2018). Основні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу, звітних наукових конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (Київ, 2015–2018).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 13 публікаціях, з яких 12 одноосібних. У тому числі: 1 навчально-методичний посібник, 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у міжнародному періодичному науковому виданні, 6 статей опубліковано у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, 22 додатків, списку використаних джерел (всього 230 найменувань, із них 6 англійською мовою). Основний текст дисертації викладено на 185 сторінках, містить 42 таблиці, 11 рисунків. Додатки представлено окремим томом на 148 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 359 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито теоретико-методологічні основи, методи дослідження, окреслено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретичні засади формування у старшокласників культури родинних взаємин»* проаналізовано стан дослідження проблеми у теорії й освітній практиці, актуалізовано поняття, які становлять понятійно-термінологічний апарат дослідження. На основі теоретичного узагальнення методологічних підходів (аксіологічного, системного, культурологічного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного) до проблеми формування у старшокласників культури родинних взаємин у філософській, психологічній, педагогічній науці охарактеризовано зміст поняття «культура родинних взаємин старшокласників».

Теоретико-методологічним підґрунтям досліджуваної проблеми є положення особистісно орієнтованого виховання (І. Бех), гуманної педагогіки (А. Амонашвілі) та педагогічної системи самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення суб'єктів педагогічної діяльності (М. Євтух, Т. Черкашина), відповідно до яких мета і зміст виховного процесу спрямовуються на самопізнавальну діяльність задля підвищення рівня внутрішньої культури учнів, і як результат, їх культури родинних взаємин відповідно до загальнолюдських морально-духовних цінностей.

У наукових та публіцистичних літературних джерелах сім'я розглядається як мала соціальна група, заснована на кровній спорідненості або на офіційному чи цивільному шлюбі, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками, взаємними юридичними і моральними зобов'язаннями та традиціями. У порівнянні з поняттям «сім'я» поняття «рід» і «родина», більш характерні для української культури, є ширшими: рід – об'єднання представників різних поколінь на основі кровної спорідненості; родина – структурна одиниця роду, утворена на основі спорідненості сімей (Т. Алексеєнко). Родина завдяки об'єднанню представників різних поколінь роду та споріднених сімей має потужній потенціал для збереження традицій роду, передачі від покоління до покоління його найкращих здобутків, а отже, утворює первинну ланку держави.

Родинні взаємини розглядаються як суб'єкт-суб'єктна і полісуб'єктна взаємодія між членами родини, включаючи стосунки «чоловік – дружина», «батьки – діти», «дід, баба – онуки», «брати, сестри» та ін., в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, та задовольняються потреби особистості у підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо.

У наукових джерелах зміст поняття «культура» визначається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії (І. Білодід); специфічний спосіб людської діяльності, сукупність моделей мислення, символів, цінностей і норм, що формують ідентичність особистості (П. Кендзьор); певний ступінь досконалості, якого досягає суб'єкт педагогічного процесу у формуванні взаємин, опановуючи все нові й нові знання про себе і навколишній світ та оволодіваючи власним практичним досвідом взаємодії із реальністю (М. Євтух, Т. Черкашина). Таким чином, поняття «культура» з огляду на досліджувану проблему розглядається як вдосконалення фізичних, душевних і духовних сил, нахилів і здібностей людини, що передбачає усвідомлення нею сили знань, спрямування до пізнання себе та оточуючого світу, роботу над виправленням власних недоліків, прагнення до реалізації власного творчого потенціалу задля творення краси та гармонії у своєму житті.

З'ясовано, що культура взаємин у родині тісно взаємопов'язана із цінностями, які в ній культивуються: авторитет, довіра, толерантність, здатність поступитися власними інтересами заради інтересів іншого, солідарність, здатність діяти в інтересах сім'ї, готовність захищати кожного її члена та позитивний імідж родини в цілому (Т. Алексеєнко); здоровий спосіб життя, дбайливість, почуття взаємодопомоги, взаємоповаги, злагоди (Л. Канішевська); любов, взаємна підтримка, згуртованість, турбота, самопожертва, добродійність; духовна єдність, співчуття; кооперація у виконанні різних видів трудової діяльності, організації домашнього затишку; терпіння, доброта, великодушність (Т. Кравченко); взаємоповага, кооперація зусиль, рівність між членами родини, самодостатність кожного з них, що робить родину не «ареною досягнень», а «сферою комфорту і підтримки» (О. Кляпець).

У психолого-педагогічних дослідженнях культура взаємин у родині визначається як: «культурний простір сімейного середовища, який формується та виявляється в інтеграції, певному симбіозі дорослої і дитячої культури, а також культури взаємодії

батьків і дітей, на перетині їхніх смаків, інтересів, цінностей, ціннісних орієнтацій та в особливостях організації способу життя сім'ї» (Т. Алексєєнко); «рівень міжособистісних взаємин, в основі яких лежать морально-етичні цінності і норми життєдіяльності сучасної української сім'ї, доброзичливе, чуйне і щире ставлення батьків і дітей одне до одного» (І. Сіданіч).

У контексті дослідження визначено, що старшокласникам для покращення комунікацій у батьківській родині та створення у майбутньому гармонійної сім'ї, народження і виховання здорових дітей, необхідно: знати основи функціонування гармонійної родини; не порушувати нижньої границі «норми культурного фону» (відсутність вживання наркотиків, алкоголю, паління, використання ненормативної лексики у мовленні), проявляти повагу, відповідальність, самостійність, працелюбність у родинних комунікаціях; вміти здійснювати самопізнавальну діяльність для підвищення особистого рівня культури взаємин у родині відповідно до загальнолюдських морально-духовних цінностей.

Охарактеризовано особливості формування у старшокласників культури родинних взаємин, серед яких: потреба у підтримці родини; спрямованість на особистісне самовизначення, самоствердження у сфері міжособистісних комунікацій; важливість набуття уміння взаємодіяти з членами родини відповідно до загальнолюдських морально-духовних норм; усвідомлення необхідності підготовки до майбутнього родинного життя та батьківства; доцільність використання у виховному процесі форм і методів роботи, які спонукають учнів до самопізнавальної діяльності, сприяють їх особистісному розвитку, побудові власної життєвої стратегії.

Обґрунтовано виховний потенціал позаурочної діяльності закладу загальної середньої освіти у напрямку формування у старшокласників культури родинних взаємин, що включає систему освітніх заходів, спрямованих на самопізнання та самовдосконалення учнів з метою розвитку морально-духовних якостей, необхідних для створення гармонійної родини у майбутньому, народження та виховання здорових дітей.

З'ясовано, що традиційні виховні технології не є достатньо ефективними, якщо не пробудити у вихованця бажання до внутрішніх позитивних самозмін. У дисертації розкриті окремі положення педагогічної системи самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення, свідоме системне провадження яких сприяє зміцненню вольового, емоційного, ментального імунітету старшокласників, формуванню свідомості розумно мислячого сім'янина, спрямованого до досягнення високого рівня культури родинних взаємин, створення гармонійної родини, народження та виховання повноцінного потомства у майбутньому. Під час дослідження застосовано методики для самодіагностики: тести та таблиці, які допомагають проводити самоаналіз та самокорекцію в структурі індивідуального ресурсу сил з метою підвищення культури родинних взаємин (М. Євтух, Е. Пінковська, Т. Черкашина).

У другому розділі – *«Стан сформованості у старшокласників культури родинних взаємин у сучасному закладі загальної середньої освіти»* представлено методичку, зміст та результати констатувального етапу педагогічного експерименту.

Визначено *компоненти* культури родинних взаємин старшокласників: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний. *Когнітивний компонент*

визначає рівень поінформованості, сукупність знань про культуру родинних взаємин; *емоційно-ціннісний* – характеризується сформованістю емоційно позитивного ставлення до норм і цінностей культури родинних взаємин; *поведінково-діяльнісний* – відображає соціонормативні уміння взаємодіяти з членами родини.

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії і показники сформованості культури родинних взаємин старшокласників, а саме: *знання про культуру родинних взаємин* (знання про значення шлюбу та родини; розуміння необхідності розширення знань про взаємини у родині; розуміння необхідності поєднання морально-духовної та матеріальної складової функціонування гармонійної родини; розуміння батьківського обов'язку; усвідомлення необхідності поглиблення знань про самопізнавальну діяльність для гармонізації родинних взаємин); *емоційно позитивне ставлення до норм і цінностей культури родинних взаємин* (бажання створити в майбутньому шлюб та родину; прагнення розширити знання про культуру взаємин у родині; негативне ставлення до вживання наркотиків, алкоголю, паління, використання ненормативної лексики; врахування інтересів і потреб членів родини; врахування особистих ресурсів при створенні власної родини; спрямованість до справедливого розподілу прав та обов'язків у родині, виявлення взаємоповаги в родинних взаєминах на основі принципу ієрархії; позитивне ставлення до самопізнання та самовдосконалення (виявлення власних негативних якостей і трансформації їх у позитивні з метою покращення родинних взаємин); *соціонормативні вміння комунікації в родині* (прояв міри в бажаннях та самовладання в родинних комунікаціях; дотримання «норми культурного фону» (відсутність вживання наркотиків, алкоголю, паління, використання ненормативної лексики у мовленні); прояв відповідальності, самостійності, працелюбності, взаємоповаги у родинних комунікаціях; вміння системно здійснювати самопізнавальну діяльність для покращення стосунків у родині).

У констатувальному етапі педагогічного експерименту взяли участь 894 старшокласники закладів загальної середньої освіти. До розробленої методики включено такі методи: анкетування, бесіда, спостереження, самоспостереження, методи теоретичного і статистичного аналізу отриманих даних. Анкетування проводилось з використанням авторської анкети для старшокласників «Окремі складові культури родинних взаємин», що містить у собі адресний та чотири функціональні блоки, які відображають зміст культури родинних взаємин респондентів та дозволяють проаналізувати стан її сформованості. Описано методику проведення анкетування, до якої включено організаційні заходи, методичні (вступна бесіда, інструктаж, завершальна бесіда), та обробку результатів.

Під час реалізації констатувального етапу експерименту виявлено такі особливості стану сформованості у старшокласників культури родинних взаємин:

- орієнтованість на створення родини в майбутньому (87%), але недостатній рівень розуміння значення реєстрації шлюбу для повноцінного функціонування родини (лише 46,4% опитаних учнів вважають за необхідне реєстрацію шлюбу);

- значний вплив батьківської родини, старших людей, школи та книг на формування культури родинних взаємин старшокласників (65,7%) у порівнянні з неструктурованими джерелами, такими як Інтернет, телебачення тощо (34,3%);

- достатній рівень готовності старшокласників до формування культури родинних взаємин відповідно до нижньої границі «норми культурного фону» (53,4%);
- спрямованість старшокласників на самопізнавальну діяльність з метою виховання в собі позитивних якостей для гармонізації взаємин у родині (86,4%);
- потреба значної кількості старшокласників у впровадженні в освітній процес закладу загальної середньої освіти факультативу, гуртка, клубу тощо з формування культури родинних взаємин (59,8%).

Як показало дослідження, на достатньому рівні культура родинних взаємин сформована у 54,5 % старшокласників, на середньому – у 34 %, на початковому – у 11,5 %. Теоретичний та статистичний аналіз стану сформованості у старшокласників культури родинних взаємин засвідчив потребу у поглибленні та систематизації їх знань щодо культури родинних взаємин, мотивації до відповідального ставлення до створення родини в майбутньому та батьківства, дотриманні норм культури емоційно-вольових інтеракцій, формуванні соціонормативних умінь комунікації у родині засобами самопізнання.

У третьому розділі – *«Експериментальна перевірка педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти»* теоретично обґрунтовано та описано результати реалізації педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти, описано методика формувального експерименту.

Формувальним етапом експерименту було охоплено міські та сільські заклади загальної середньої освіти, учні яких увійшли до експериментальної та контрольної груп у загальній кількості 158 осіб.

До комплексу педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин віднесено:

- забезпечення навчально-методичного супроводу формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання;
- удосконалення науково-методичної підготовки педагогів до формування у старшокласників культури родинних взаємин на засадах особистісно-професійного самовдосконалення;
- розроблення та впровадження програми заходів для батьків та інших членів родин старшокласників з підвищення батьківської компетентності та рівня культури родинних взаємин.

З метою реалізації визначених умов розроблена та впроваджена у позаурочну діяльність експериментальних закладів загальної середньої освіти програма «Формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання», яка включала роботу з учнями, педагогами, батьками та іншими членами родин учнів.

На формувальному етапі дослідження у роботі зі старшокласниками використовувалися наступні відповідні їх віковим особливостям, інтересам та запитам *методи*: аналіз виховних, життєвих ситуацій, аналіз літературних творів, театральної-ігрової імпровізації, самоспостереження, самоконтроль, самоаналіз, самооцінка, порівняння, обговорення, інформування, приклад, переконування, пояснення, диспут, діалогова взаємодія, мозковий штурм, комунікативні вправи, вироблення правил, незакінчених речень, побудова індивідуальної програми

самовдосконалення. Застосовувалися такі *форми*: тренінги, бесіди, дискусії, круглі столи, конференції, ігри, презентації, літературні та музичні вечори, робота в групах, самостійна робота, творчі учнівські роботи щодо норм і правил культури родинних взаємин.

Для старшокласників проведено наступні виховні заходи: бесіди «Родина як першоджерело формування особистості», «Внутрішня культура особистості – запорука культури родинних взаємин», «Морально-духовні якості індивіда як основа формування культури родинних взаємин», «Усвідомлення категорій «добра» і «зла» у родинному житті», «Родина і закон», «Готовність до створення сім'ї», «Культура мовлення»; творче завдання за методикою «Знання свого родоводу»; круглі столи «Любов очима молодих», «Правдивість як спосіб мислення»; написання міні-твору-роздуму «Цивільний шлюб – свобода чи безвідповідальність?»; тренінгові заняття «Прояви «добра» і «зла» у родинному житті», «Права та обов'язки у родині», «Самодіагностика рівня культури родинних взаємин за допомогою діагностичної таблиці «Леонардо» та тестів», «Самоаналіз рівня культури бажань в умовах родини», «Самоаналіз особистого рівня культури мислення», «Самоаналіз особистого рівня культури емоцій», «Самодіагностика готовності до створення сім'ї»; дискусії «Культура бажань у родинних стосунках», «Культура емоцій у родині», «Культура мислення у родинних комунікаціях», «Відповідальне батьківство»; виставки постерів картин «Культура у творчості М. Реріха», «Творчість художників епохи Відродження»; музичні лекції-концерти «Світ класичної музики», «Музика у житті Тараса Шевченка»; інтерактивна зустріч з представниками лікарні, служби у справах дітей, прокуратури, поліції «Відповідальний вибір».

Взаємодія з педагогами здійснювалася під час науково-методичних семінарів «Формування культури взаємин суб'єктів педагогічної діяльності засобами самопізнання», «Формування культури родинних взаємин суб'єктів педагогічної діяльності»; тренінгу «Самопізнання та особистісно-професійне самовдосконалення»; дослідно-експериментальної роботи «Реалізація педагогічної системи самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення в педагогічній практиці» (науковий керівник Т. Черкашина, керівник Л. Северинчук). До змісту заходів для педагогів включені наступні теми: «Самопізнання як основа формування культури родинних взаємин учнів в умовах закладу загальної середньої освіти», «Внутрішня культура особистості», «Трансформація як спосіб формування чеснот», «Культура законслухняності», «Усвідомлення «добра» і «зла» в умовах родини», «Спонування та вчинки», «Культура бажань у життєдіяльності родини», «Культура емоцій у родинних комунікаціях», «Культура незгоди у родині», «Культура мислення у родинних взаєминах», «Формування в учнів відповідального ставлення до батьківства», «Формування культури родинних взаємин учнів у системі виховної роботи закладу загальної середньої освіти» та інші. Педагоги, учасники семінарів, тренінгів, дослідно-експериментальної роботи, проводили відповідні виховні заходи для учнів своїх класів з подальшим аналізом та педагогічним обговоренням результатів упровадження програми «Формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання» та програми дослідно-експериментальної роботи.

Аналіз результатів опитування педагогічних працівників указує на їх високий інтерес до самопізнавальної діяльності (100%) та ступінь готовності до її впровадження (95,6%). Засвідчили потребу у науково-методичній допомозі щодо родинного виховання учнів на 31,4% педагогів більше, ніж до проведення формувального експерименту. Отримані дані свідчать про підвищення рівня готовності педагогів до особистісно-професійного самовдосконалення, зокрема з питань родинного виховання учнів засобами самопізнання.

Робота з батьками та іншими членами родин старшокласників з метою підвищення батьківської компетентності та рівня культури взаємин у родині проводилася з використанням таких форм: круглі столи, дискусії, творчі завдання, обговорення проблемних ситуацій, популяризація кращого сімейного досвіду, спільні творчі справи, впровадження самопізнавальної діяльності у практику повсякденного життя родини (самопостереження, самоаналіз, самооцінка, порівняння, самоконтроль). Запропоновані навчально-методичні заходи («Родинні традиції: користь чи шкода?», «Настанови чи власний приклад?», «Культура взаємин в ієрархії взаємодії «батьки-діти», «Причинно-наслідкові зв'язки у родинних взаєминах», «Аура родини», «Батьківська любов», «Права та обов'язки в родині», «Духовне материнство», «Роль батька у вихованні дитини», «Виховуємо зрілу особистість», «Батьківський обов'язок») були спрямовані на засвоєння теоретичних знань про засади родинного виховання, норми культури родинних взаємин, формування навичок самопізнавальної діяльності з метою підвищення рівня культури комунікацій у родині. Запропоновані тести із самодіагностики спонукали батьків та інших членів родин старшокласників до аналізу особистого рівня культури родинних взаємин та особистісного самовдосконалення. Проводилися індивідуальні та групові консультації з метою надання допомоги батькам та іншим членам родин учнів у вирішенні конкретних проблемних питань, які виникають у повсякденних родинних комунікаціях.

Результати проведеного анкетування батьків та інших членів родин старшокласників засвідчують підвищення рівня їх обізнаності щодо різних аспектів родинних взаємин, спрямування до розвитку правдивості та самокритичності, усвідомлення особистої відповідальності за благополуччя своєї родини та майбутнє своїх дітей. Переконані у необхідності виховання у собі позитивних якостей для покращення стосунків у родині 100% опитаних батьків та інших членів родин старшокласників, що на 12,2% більше, ніж на констатувальному етапі. Указали, що повинен бути обов'язковий навчальний предмет з підготовки учнів до родинного життя на 12,1% більше респондентів, ніж до проведення заходів формувального етапу педагогічного експерименту.

Аналіз даних формувального етапу педагогічного експерименту показав, що в експериментальній групі завдяки узгодженій роботі з педагогами, учнями, їх батьками та іншими членами їх родин, кількість старшокласників, які після закінчення експерименту проявили достатній рівень культури родинних взаємин, зросла на 8,7 %, кількість старшокласників з середнім рівнем зменшилася на 1,2 %, з початковим рівнем – на 7,5 %. Водночас у контрольній групі суттєвих змін у рівнях сформованості в учнів культури родинних взаємин порівняно з даними констатувального етапу не відбулося (Таблиця 1).

**Динаміка рівнів сформованості у старшокласників
культури родинних взаємин**

Рівні	Експериментальна група					Контрольна група				
	Констатувальний етап		Формувальний етап		Динаміка	Констатувальний етап		Формувальний етап		Динаміка
	<i>Кількісний показник</i>									
	осіб	%	осіб	%	%	осіб	%	осіб	%	%
Достатній	43,0	53,8	50	62,5	+8,7	40	50	41	51,3	+1,3
Середній	25	31,2	24	30	-1,2	30	37,5	29	36,3	-1,2
Початковий	12	15	6	7,5	-7,5	10	12,5	10	12,4	-0,1

Перевірка статистичної значущості результатів дослідження за допомогою критерію Фішера підтвердила ефективність розроблених та впроваджених педагогічних умов формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до розв'язання актуальної проблеми формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань, що уможливило такі висновки:

1. На основі аналізу філософських та психолого-педагогічних джерел з'ясовано стан дослідження проблеми формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти та уточнено зміст поняття «культура родинних взаємин старшокласників» як особистісного утворення, у якому інтегровані складники: знання норм і правил міжособистісної взаємодії в родині, емоційно-ціннісне ставлення до родини та батьківства, морально-духовні якості (відповідальність, самостійність, працелюбність, взаємоповага), сформовані засобами самопізнання, забезпечують у старшокласників необхідні соціонормативні уміння комунікації у родині.

Обґрунтовано доцільність та ефективність самопізнавальної діяльності старшокласників, що сприяє зміцненню їх вольового, емоційного, ментального імунітету, формуванню свідомості розумно мислячого сім'янина, спрямованого до досягнення високого рівня культури родинних взаємин, створення гармонійної родини, народження та виховання гідних нащадків у майбутньому.

Констатовано відсутність достатньо обґрунтованих методик з формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти засобами самопізнання.

2. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено і схарактеризовано змістову структуру культури родинних взаємин старшокласників, що містить такі компоненти: *когнітивний* (знання щодо основ функціонування гармонійної родини, розуміння необхідності поєднання морально-духовної та матеріальної складової функціонування гармонійної родини, розуміння батьківського обов'язку, знання змісту самопізнавальної діяльності), *емоційно-ціннісний* (орієнтованість учнів на створення шлюбу та родини в майбутньому, їх бажання поглиблювати знання про культуру родинних взаємин, ціннісне ставлення до «норм культурного фону» середовища соціуму та норм культури в емоційно-вольовій сфері, спрямованість до вияву взаємоповаги, відповідальності, самостійності, працелюбності у родинних взаєминах, прагнення до самопізнання та самовдосконалення з метою покращення родинних взаємин), *поведінково-діяльнісний* (практичний досвід застосування учнями знань про культуру родинних взаємин у повсякденному житті, тобто свідомий вибір форм і моделей поведінки відповідно до загальнолюдських цінностей).

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії та показники сформованості культури родинних взаємин старшокласників, а саме: *знання про культуру родинних взаємин* (знання про значення шлюбу та родини; розуміння необхідності розширення знань про взаємини у родині; розуміння необхідності поєднання морально-духовної та матеріальної складової функціонування гармонійної родини; розуміння батьківського обов'язку; усвідомлення необхідності поглиблення знань про самопізнавальну діяльність для гармонізації родинних взаємин); *емоційно позитивне ставлення до норм і цінностей культури родинних взаємин* (бажання створити в майбутньому шлюб та родину; прагнення розширити знання про культуру взаємин у родині; негативне ставлення до вживання наркотиків, алкоголю, паління, використання ненормативної лексики; врахування інтересів і потреб членів родини; врахування особистих ресурсів при створенні власної родини; спрямованість до справедливого розподілу прав та обов'язків в родині, виявлення взаємоповаги в родинних взаєминах на основі принципу ієрархії; позитивне ставлення до самопізнання та самовдосконалення (виявлення власних негативних якостей і трансформації їх у позитивні з метою покращення родинних взаємин); *соціонормативні вміння комунікації в родині* (прояв міри в бажаннях та самовладання в родинних комунікаціях; дотримання «норм культурного фону» (відсутність вживання наркотиків, алкоголю, паління, використання ненормативної лексики у мовленні); прояв відповідальності, самостійності, працелюбності, взаємоповаги у родинних комунікаціях; вміння системно здійснювати самопізнавальну діяльність для покращення стосунків у родині).

Визначено та схарактеризовано рівні сформованості у старшокласників культури родинних взаємин: достатній, середній, початковий.

3. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили, що на достатньому рівні культура родинних взаємин сформована у 54,5 % старшокласників, на середньому – у 34 %, на початковому – у 11,5 %.

З'ясовано причини сформованості у старшокласників культури родинних взаємин на середньому та початковому рівнях: недостатній рівень розуміння значення реєстрації шлюбу; орієнтованість на матеріальну забезпеченість родини з одночасним нівелюванням духовної близькості між членами родини та значення їх освітнього і культурного рівня для гармонійного функціонування родини; значний вплив нецензурованих та неструктурованих джерел інформації про родину, таких як Інтернет, телебачення, а також уявлень та думки однолітків, які самі не мають достатніх знань та досвіду з означеної проблеми; недостатнє усвідомлення руйнівного впливу шкідливих звичок на взаємини у родині; низький рівень самокритики та об'єктивності самооцінки учнів, що пов'язано з відсутністю чіткого уявлення про основи самопізнавальної діяльності з метою підвищення особистого рівня культури та гармонізації взаємин у родині.

4. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти: забезпечення навчально-методичного супроводу формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання; удосконалення науково-методичної підготовки педагогів до формування культури родинних взаємин старшокласників на засадах особистісно-професійного самовдосконалення; розроблення та впровадження програми заходів для батьків та інших членів родин учнів з підвищення батьківської компетентності та рівня культури родинних взаємин.

5. Розроблено та апробовано змістово-методичне забезпечення процесу формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти, яке передбачало реалізацію: програми «Формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання», програми науково-методичних семінарів, тренінгів, дослідно-експериментальної роботи для педагогів та програми просвітницьких заходів для батьків та інших членів родин учнів, спрямованих на оволодіння учасниками педагогічного процесу основами самопізнавальної діяльності, підвищення рівня загальної культури та культури родинних взаємин.

6. На основі порівняльного кількісного та якісного аналізу даних, отриманих до і після впровадження визначених педагогічних умов у позаурочну діяльність закладів загальної середньої освіти, доведено позитивні статистично значущі зміни у рівнях сформованості досліджуваного явища. Динаміка загальних показників достатнього рівня учасників експериментальної групи становить 8,7% (з 53,8% до 62,5%), частка старшокласників з середнім рівнем сформованості культури родинних взаємин зменшилася на 1,2% (з 31,2% до 30%), з початковим – зменшилася на 7,5% (з 15% до 7,5%). Стабільна позитивна динаміка підвищення рівнів сформованості у старшокласників культури родинних взаємин свідчить про педагогічну доцільність та

ефективність програми «Формування у старшокласників культури родинних взаємин засобами самопізнання».

Для підвищення професіоналізму педагогів у питанні формування у старшокласників культури родинних взаємин розроблено навчально-методичний посібник «Культура родинних взаємин» (Л. Северинчук, 2015), який містить зміст, завдання, тематику занять і матеріали для їх проведення, орієнтовний розподіл навчального часу за темами з означеної проблеми.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення потребує проблематика щодо можливостей засобів самопізнання для формування культури родинних взаємин у родинному середовищі; визначення напрямів і змісту підготовки педагогів закладів освіти різних типів до формування в учнів культури родинних взаємин засобами самопізнання, зокрема у мережі Інтернет, під час підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти. Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, рекомендовано розроблення і реалізацію комплексної програми формування культури родинних взаємин особистості, яка б забезпечила поетапну, системну підготовку учнів молодшого, середнього, старшого шкільного віку до створення шлюбу та родини, батьківства, та була спрямована на інтеграцію виховних зусиль педагогів закладів загальної середньої освіти та батьків учнів щодо їх духовного-морального особистісного зростання відповідно до викликів сучасного соціокультурного простору.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Северинчук, Л. А. (2015). Формування культури родинних взаємин як пріоритетний напрямок сімейного виховання в сучасному соціокультурному просторі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 1, 137-142.

2. Северинчук, Л. А. (2016). Сімейні традиції з погляду на сучасні соціокультурні вимоги. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1 (70), 166-172.

3. Северинчук, Л. А. (2017). Роль праці у процесі формування культури родинних взаємин учнів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 6 (81), 193-199.

4. Северинчук, Л. А. (2018). Педагогічні умови формування культури родинних взаємин старшокласників у позаурочній діяльності закладів загальної середньої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 61, 260-264.

5. Черкашина, Т. В. & Северинчук, Л. А. (2018). Діяльність навчально-практичного центру самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення педагогічних працівників у контексті реалізації ідей Концепції Нової української школи. *Нова педагогічна думка*, 1 (93), 30-33.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

6. Северинчук, Л. А. (2018). Формування культури родинних взаємин старшокласників засобами самопізнання. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (east European Scientific Journal)*, 4 (32), 17-21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Северинчук, Л. А. (2015). Етапи процесу формування у старшокласників загальноосвітньої школи культури родинних взаємин на засадах самопізнання та самовдосконалення. *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі: матеріали п'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*, Дніпропетровськ (Україна), 28 серпня, 2015, (с. 91-94).

8. Северинчук, Л. А. (2016). Моральний аспект культури взаємин у підготовці молоді до створення сім'ї. *Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Дніпропетровськ (Україна), 12 квітня, 2016, (с. 47-49).

9. Северинчук, Л. А. (2016). Психолого-педагогічні умови формування культури родинних взаємин на засадах самопізнання в освітньому середовищі. *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*, Дніпропетровськ (Україна), 1 жовтня, 2016, (с. 87-89).

10. Северинчук, Л. А. (2018). Формування культури родинних взаємин старшокласників у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти. *Інноваційні наукові дослідження в сфері педагогічних та психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Київ (Україна), 4-5 травня 2018, (с. 56-59).

11. Северинчук, Л. А. (2018е). Стан сформованості культури родинних взаємин старшокласників закладу загальної середньої освіти. *Сучасний виховний процес: сутність та виховний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції НАПН України за 2017 рік*, Івано-Франківськ (Україна), 2018, (с. 267-270).

Навчально-методичні посібники

12. Северинчук, Л. А. (2015). *Культура родинних взаємин: Навчально-методичний посібник*, Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Северинчук, Л. А. (2015). Самопізнання і самовдосконалення як складова особистісно-професійного зростання студентів. *Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*, Мукачево (Україна), 28 квітня, 2015, (с. 165-167).

АНОТАЦІЇ

Северинчук Л. А. Формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2018.

У дисертації визначено та обґрунтовано теоретичні і методичні засади формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти.

Шляхом теоретичного аналізу уточнено сутність поняття «культура родинних взаємин старшокласників» як особистісного утворення, у якому інтегровані складники: знання норм і правил міжособистісної взаємодії в родині, емоційно-ціннісне ставлення до родини та батьківства, морально-духовні якості (відповідальність, самостійність, працелюбність, взаємоповага), сформовані засобами самопізнання, забезпечують у старшокласника необхідні соціонормативні уміння комунікації у родині.

Схарактеризовано структурні компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний), критерії та показники, визначено рівні сформованості культури родинних взаємин старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено методику формування у старшокласників культури родинних взаємин у позаурочній діяльності закладу загальної середньої освіти, педагогічні умови її ефективної реалізації.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, культура родинних взаємин, педагогічні умови, позаурочна діяльність, родина, самопізнавальна діяльність, старшокласники.

Северинчук Л. А. Формирование культуры семейных отношений старшекласников во внеурочной деятельности заведения общего среднего образования. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Восточнoукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2018.

В диссертации определены и обоснованы теоретические и методические основы формирования культуры семейных отношений старшекласников во внеурочной деятельности заведения общего среднего образования.

Путем теоретического анализа уточнена суть понятия «культура семейных отношений старшекласников» как личностное образование, в котором интегрированные составляющие: знание норм и правил межличностного взаимодействия в семье, эмоционально-ценностное отношение к семье, отцовству и материнству, морально-духовные качества (ответственность, самостоятельность, трудолюбие, взаимоуважение), сформированные с помощью средств самопознания, обеспечивают старшекласнику необходимые соционормативные умения коммуникаций в семье.

Охарактеризованы структурные компоненты (когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческо-деятельный), критерии и показатели, определены уровни сформированности культуры семейных отношений старшекласников заведений общего среднего образования.

Теоретически обоснована, разработана и экспериментально проверена методика формирования культуры семейных отношений старшекласников во внеурочной

деятельности заведения общего среднего образования, педагогические условия ее эффективной реализации.

Ключевые слова: заведение общего среднего образования, культура семейных отношений, педагогические условия, внеурочная деятельность, семья, самопознавательная деятельность, старшеклассники.

Severynchuk, L. A. Formation of family relationships among high school students in extracurricular activities of the institution of general secondary education. –

Qualifying Research Paper as a Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Educational Sciences in specialty 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation defines and substantiates the theoretical and methodical principles of formation of family relationships among high school students in extracurricular activities of the institution of general secondary education.

Through theoretical analysis the essence of the concept of «culture of family relationships of high school students» is specified as a personal entity, in which the integrated components: knowledge of norms and rules of interpersonal interaction in the family, emotionally and valuable attitude towards the family and fatherhood, moral and spiritual qualities are formed, which collectively provide the high school students with the necessary socio-normative communication skills in the family.

The structural components (cognitive, emotional-value, behavioral and activity), criteria and indicators are characterized, the levels of the bases of culture of the relationship among the high school students in the modern institution of general secondary education are defined.

The method of formation in high school students of the culture of family relationships in the extra-curricular activity of the institution of general secondary education, pedagogical conditions of its effective realization is theoretically substantiated, developed and experimentally tested.

Keywords: general secondary education institution, culture of family relationships, pedagogical conditions, extra-curricular activity, family, self-cognitive activity, high school students.

Підписано до друку 22.10.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет.
Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. 762

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39; тел./факс: (0472) 45-99-84
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю. А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39; тел./факс: (0472) 45-99-84